

A MAGYAR KIRÁLYOK VÁROSÁNAK EMLÉKEZETE
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
NYELVEKBEN ÉS KULTÚRÁKBAN

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2021

A KÖNYV LÉTREJÖTTÉT AZ ALÁBBI INTÉZMÉNYEK
TÁMOGATTÁK

Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház, Székesfehérvár
Székesfehérvári Egyházmegye
Székesfehérvári Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
NKA Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégiuma
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat

Szakmai lektorok
Lebovics Viktóra
Pátrovics Péter

Tördelés
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Selleyi Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-387-5

TARTALOM

LUKÁCS ISTVÁN: Előszó	7
Császári Éva: Ján Kollár és a cseh népnév etimológiája	9
DUDÁS ELŐD: Székesfehérvár és más magyar helynevek egy kaj-horvát krónikában	19
DUDÁS MÁRIA: A nő ábrázolása a magyar és bolgár nyelvben a frazeológiai kifejezések tükrében	31
FEDOSZOV OLEG: Hányféle hangszíne van az embernek? Karel Poláček <i>Bylo nás pět / Őten voltunk cimborák</i> c. regénye margójára ..	45
ISTVÁN ANNA: Ján Kollár első útirajzának magyar vonatkozásai	55
JAKOVljević DRAGAN: Székesfehérvár jelentősége a szerb kultúrában	67
KISS SZEMÁN RÓBERT: A magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék és város térpoétikai megjelenítése Kollár <i>Útirajzában</i>	81
LUKÁCS ISTVÁN: A vasút heterotópiája Prešerennél és Petőfinél	97
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: A szó elszáll, az írás megmarad. A Magyar-szlovén internetes nagyszótárról	109
MANN JOLÁN: Koronázó városok: Székesfehérvár és Tengerfehérvár. Miroslav Krleža magyar témáinak adriai fejezete	133
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében	143

PAVIČIĆ MLADEN: Ferdo Godina <i>Bele tulpike</i> című regényéről	159
RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ő egyáltalában nem szláv hajlamból beszélt tótul”. A Mezőtúr-Szarvas vasútvonal átadása szociolingvisztikai kontextusban	173
URKOM ALEKSANDER: Történelmi események jelölése a lexikográfiában. Székesfehérvár mint történelmi események forrása a magyar-szerb lexikográfiában	185
VIG ISTVÁN: Nem minden fehér, ami annak látszik. Megjegyzések néhány magyar és horvát helynév értelmezéséhez	197
ZSILÁK MÁRIA: Csák Máté alakja, konfliktusos viszonya Károly Róberthez és helye a szlovák nemzeti mítoszokban	209

SZÉKESFEHÉRVÁR JELENTŐSÉGE A SZERB KULTÚRÁBAN

Dragan Jakovljević

Abstract: Székesfehérvár was the capital of Hungarian rulers from 12th century until Ottoman conquest in 1543, and the significant numbers of Serbs inhabited the town already in 15th and 16th century. At that time Turkish invasion caused a migration of orthodox population to the north, to the Austro-Hungarian Empire. Since the king Matthias Corvin formed the Danube border patrols (Sajkasi), the Serbs who were in military duties had right to settle down in their settlements, as well as to decorate their orthodox temples. The current church in Székesfehérvár is dedicated to St. John's the Baptist's Birthday and was built in 1772. However, it is known that a much older Serbian orthodox church had been there. In the period from the middle ages to the beginning of the XX century, as a result of assimilation and partly because of the migration back to Serbia, the number of Serbs rapidly declined, Serbs gave a considerable contribution to the economic development of the town, its architecture, culture and arts. Apart from others, the first Serbian academic painter and the first honorary female member of the Serbian Academy of Science and Arts, Katarina Ivanovic, lived, worked and died in the town of Székesfehérvár.

Keywords: Székesfehérvár, Serbian culture, Serbian art, Katarina Ivanovic

Bevezetés

A szerbek tömeges kitelepülése a déli területekről a 17. századra, azaz a Balkán török kézre kerülésének időszakára esik. Székesfehérváron azonban jóval ezelőtt is laktak szerbek, ezt bizonyítják az akkori török defterek, azaz adóajstromok. Az 1543-as szeptemberi összeírásból kiderül, hogy Székesfehérváron a török haderő 2978 férfiből áll. Közülük 459 martalóc – azaz keresztény, akik kényszerből szolgálnak a török hadseregben. Ugyanezekben a dokumentumokban név szerint említik egy ilyen alakulat parancsnokát, Radovan Markót.

A parancsnokok nevei közt ezekben az iratokban további szerb neveket fedezhetünk fel: Nikola Radošak, Janko Debranić, Radić Ra-

došak, Vičo Radošak, Janko Radošak, Marko Nikola és Ćorić Marko. Ez a tény azt mutatja, hogy a szerbek nem egyszerű harcosok voltak, hanem kisebb alakulatok vezetői is. (VITKOVIĆ 1887: 276)

Az 1603-ból ránk maradt iratok alapján kijelenthetjük, hogy abban az időben Székesfehérváron már létezett egy különálló szerb településrész. Habár 1601-ben a magyar haderő felszabadította a várost, az oszmánok már a következő évben visszaszerezték azt, ez a rövid életű magyar győzelem azonban megihlette a nyugat-európai művészeket és számos rézkarc örökíti meg ezt az időszakot. Némelyek ezek közül Székesfehérvárott, a Városi Levéltárában lehetők fel, a többi pedig a Budapesti Történeti Múzeumban található.

Az 1543 és 1632 közötti időszakból ugyancsak töredékesen, de fennmaradtak a török adóajstromok, amelyek a szerb neveket tartalmaznak. (JAKŠIĆ 1962: 10)

Teodor Hopovac feljegyzései alapján kijelenthetjük, hogy a város 1688-ban már élő szerb ortodox egyházközséggel, saját lelkipásztorral rendelkezik. 1690-ben pedig már megtaláljuk a székesfehérvári szerb ortodox pap, Vuk Prodanović aláírását az uniátusi papírokon, ami úgyszintén bizonyítéka a székesfehérvári szerb ortodox egyházközség létezésének. (STOJANOVIĆ 1986: 446)

Székesfehérvár szerb részében kialakult tehát a szerb ortodox szellemi közösség, amely Magyarország ezen területein nagy hatást gyakorolt a kultúra és művészetek fejlődésére, különösképpen az építészet, a falfestészet, az ikonfestészet, illetve a klasszikus festészet területein. Ezen művészeti ágak legjelentősebb képviselője Székesfehérváron természetesen Ivánovits Katalin, az első szerb festőnő és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tiszteletbeli tagja.

1. A székesfehérvári szerb városnegyed kialakulása és bővülése

A már említett rézkarcok közül a legrégebb Hieronymus Ortelius rézkarca, amelyet 1603-ban nyomtak Nürnbergben, azt bizonyítja, hogy a székesfehérvári szerb városnegyed abban az időben már létezett. Ez a rézmetszet a város nyugati részén ábrázolja a „Rácvárost”, amelyet cölöpkerítés és vizesárok vesz körbe. Az 1526-os

Mohácsi csata után egészen az 1683-as győzelemig Bécsnél, a többi területhez hasonlóan ezek a területek is az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álltak, a nehéz körülmények között nem igazán volt lehetőség nagyobb adományozásokra, építkezésekre.

Ennek ellenére Ortelius rézmetszetén a Rácváros közepén egy templom rajzát is felfedezhetjük. Kiemelendő, hogy a szerb városnegyed eme tárgyi bizonyítékát elismerik a későbbi, modern forráskutatások is. (DAVIDOV 1990: 373)

Bár az adórajstromok arról tanúskodnak, hogy a martalócok száma a 17. századi Székesfehérváron kisebb volt, mint az azt megelőző évszázadokban, mégis szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a pravoszláv hitű keresztényeknek már ezekben az években is volt templomuk.

1664 nyarán Székesfehérváron látogatást tett a híres török világutazó, Evlija Cselebi is, aki útleírásaiban feljegyezte, hogy a város déli részén, az egyik városnegyedben három keresztény templom áll, kettő a szerbeknek és bolgároknak, egy pedig a magyarok számára. (VITKOVIĆ 1954: 43) Lehetséges, hogy a 17. század hetedik évtizedében a martalócok között bolgárok is akadtak, meg kell azonban említeni, hogy Cselebi feljegyzése az egyetlen, amely bolgár lakosságot említ Székesfehérvárott. A 17. század második felében készült rézmetszetek pedig mind azt mutatják, hogy az Ortelius által megörökített, századeleji Rácváros egyre csak bővült és fejlődött. (CSELEBI 48: 1904)

A felsorolt források alapján bizonyosan megállapíthatjuk, hogy a 17. században a szerb negyed különálló városrészként működött, és a városrészen belül két tornyos templom is állt. A Cselebi által említett harmadik templom létezését a székesfehérvári források nem támasztják alá. Amikor 1688-ban Székesfehérvár felszabadult a török uralom alól, májusban a magyar erők azonnal elvégezték a lakosság összeírását. Ezeket még négy népszámlálás követte, amelyek csak töredékben maradtak ránk, ezekben azonban szerb neveket is találunk. Az 1688 évi június havi irattöredékben találjuk a Rác-templom (Ratzische Kirche) említését is. Kissé zavarba ejtő azonban, hogy az összeírásban ez a templom a város egyetlen templomaként szerepel. (DAVIDOV 1990: 378)

Mindent összevetve, a rézmetszetek, Cselebi útleírásai és a magyar források szerint a székesfehérvári szerb templom létezése meg-

kérdőjelezhetetlen tény, létrejötté pedig nagy valószínűséggel a 17. század előtti időszakra datálható.

Kétségtelen, hogy a 16. századi szerb egyházi intézmények biztosítani akarták híveiknek a pravoszláv imahely megépítését. Később ezek a közösségek fogadták be a 18. században ide érkező betelepülőket is. (JAKSIĆ 1962: 14)

A székesfehérvári Rácváros és szerb közösség jelentőségét bizonyítja az is, hogy már a 17. század végétől ez a város a budai püspök titulusainak egyike, illetve a Budai Egyházmegye elnevezései között is szerepel. Az 1695. március 4-ben kapott privilégium alapján Jeftimije Popović lett a budai és székesfehérvári püspök. Nem tudjuk, hogy pontosan mikortól létezik a Székesfehérvári Egyházmegye – Lewald általános sematizmusában azt állítja, hogy 1723-ban alapították.

Egy másik rézmetszet, amely a 18. század harmincas éveiben keletkezett, Friedrich Werner a szerb templomot *Die Vorstadtische Kirche* címszó alatt jeleníti meg. Az 1780-as évekig Székesfehérvár már jelentős fejlődésen ment keresztül és egyfajta urbanisztikus struktúrát vett fel. Ezt látjuk megjelenni újra és újra a korabeli vedutákon is. Az egyik ilyen rajz a szerb templomot már harangtoronnyal együtt ábrázolja, mégpedig az 1771-ben épült templomtorony alakjával megegyező módon.

2. A Rácváros és a templom kinézete

A székesfehérvári szerb városnegyed és a szerb templom kinézetéről tanúskodik a város vedutája a céhlevelekben, amelyek a 19. század harmadik évtizedében íródtak. Az alkotó, Samuel Lenhardt ezen a rajzon a szerb templomot Rácz templomként szerepelteti. Az 1826-os Szabad Királyi Székes Fejérvár városának mappájában pedig berajzolták a templom és a temető helyét is. (DAVIDOV 1990: 378)

A 18. század folyamán a szerbek száma Székesfehérvárbán a magyarok számához képest egyre csökken, mígnem 1756-ra a Rácvárosban mindössze 76 szerb családot jegyeznek fel. Az 1769-es népszámlálás adatai alapján Székesfehérváron 40 ortodox ház, egy

templom és 4 pap működik. Ugyanez az adat fellelhető az 1781-es összeírásban is. (GAVRILOVIĆ, JAKŠIĆ 2005: 82)

Az ábrázolások alapján megállapítható, hogy az eredeti szerb templom 1603 előtt épült, szerény kinézetű lehetett és nagy valószínűséggel fatoronnyal rendelkezett. Kinézetéről a székesfehérvári jezsuiták naplójában találhatunk feljegyzéseket, amelyben azt írják, hogy a templom kicsi, továbbá, hogy fából, vesszőből és sárból épült. Arról viszont már nem találunk adatot, vajon mennyire sérült ez a templom 1710-ben, amikor a Rácvárost felgyújtották a kurucok. (GAVRILOVIĆ, JAKŠIĆ 2005: 277)

Mihailo Milošević budai püspök, aki 1716 és 1728 között a Budai Egyházmegye feje volt, egyik levelében kérelmet nyújtott be az Udvari Haditanácsnak, amelyben azzal érvel, hogy a székesfehérvári templom sok évvel azelőtt épült. A kérelem a templom új tornyának megépítésére vonatkozik, ami ellen a jezsuiták nagy erővel tiltakoztak. 1723-ban ugyanis az egyházközség megkezdte az új torony építését, ám a jezsuiták leállították az építkezést. A jezsuiták folyamatos ellenszegülése ellenére Vasilije Dimitrijević püspök és Vikentije Jovanović metropolita közbenjárására a székesfehérvári egyházközség sikerrel befejezte az új templom építését. (JAKŠIĆ 1962: 14)

A Haditanács 1733-ban megadta a kápolnaépítési engedélyt, a szokásos méretbeli megkötésekkel, miszerint az új templom nem lehet nagyobb a réginél. A székesfehérvári jezsuiták naplója alapján megállapítható, hogy az 1733-ban emelt templom pontosan a régi szerb templom helyén épült. Jakšić Iván feljegyzései szerint az 1733-ban épült templom 11,37 méter hosszú, 5,68 méter széles és 4,42 méter magas. Azt azonban nem tudjuk, miért kellett eltelnie csaknem két évtizednek az építési engedély megszerzésétől a templom megszenteléséig 1752-ben.

A székesfehérvári szerbek, kereskedők, az egyházközség tagjai és tiszteletbeli polgárok a 18. században kérelmet nyújtottak be egy új, magasabb torony megépítésére. Ebből következik, hogy az 1733-ban épült templom valószínűleg alacsonyabb fatoronnyal rendelkezett. A kérelemhez a már teljesen kidolgozott építési terveket is mellékelték. (JAKŠIĆ 1962: 43)

3. A templomtorony építése

1756 júliusában Stocker Ignác katolikus pap arról tudósít, hogy a székesfehérvári szerbek megkezdték az új templomtorony építését téglából, annak ellenére, hogy az iratok alapján csak fatorony építésére voltak jogosultak. Mindemellett Stocker még hangot ad abbéli félelmének is, miszerint „az egész város ráccá lesz”. A Magyar Királyi Helytartótanács, a székesfehérvári Városi Szenátus és az Esztergomi Érsekség Konzisztóriumának irataiból kitűnik, mekkora erőfeszítéseket tettek a székesfehérvári szerbek azért, hogy végül 1759 augusztus 30-án kieszközöljék a nagyobb templom és templomtorony építésére vonatkozó engedélyeket. A császárnő rendelete a székesfehérvári szerb templom bővítéséről és új tornyának megépítéséről Pavle Nenadović metropolita közbenjárására és Dionisije Novaković budai püspök kérésére született meg. A budai püspök karlócai metropolitához intézett levelében azt írja, hogy a katolikus papság ellenvetései következtében a Szenátus megtiltotta a szerbeknek nem csak a torony építését, de még a torony építéséhez szükséges téglák odaszállítását is. (GAVRILOVIĆ, JAKŠIĆ 2005: 125) Az új harangtorony építése 1760-ban fejeződött be, és mivel annak magassága arányaiban nem illeszkedett a templom méreteihez, az egyházközség végül megszerezte a várostól a nagyobb templom építésére vonatkozó engedélyeket is. A székesfehérvári szerb egyházközség 1771. május 29-én kötött szerződést Kerschoffer Józseffel az új templom építéséről. A szerződést az egyházközség tagjai írták alá: Ruža Ergović, Jovan Kirović, Marko Kirović és Petar Pavlović, továbbá Zarnóczay János városi írnok.

A szerződésben az áll, hogy az építkezés folyamán a régi templomot azért nem bontják, hogy abban az istentiszteleték zavartalanul folytatódhassanak. Ez az adat arra enged következtetni, hogy az 1772-ben emelt új templom a régi templom közelében és nem annak helyén épült. Bár a szerződés hátoldalán az áll, hogy Kerschoffernek az utolsó részlet 1775. február 4-én került kifizetésre, az építkezés legnagyobb része feltételezhetően 1772-re már befejeződött. (DAVIDOV 1990: 380)

4. A szerb templombelső freskói

Habár az 1774-es leltár szerint a templombelső ekkorra már elkészült, nem találunk adatokat arról, ki és mikor festette meg a falfreskókat. Mindezek ellenére nagy bizonyossággal feltételezhetjük, hogy a templombelső 1772 és 1774 között, azaz a templom megépítése és a leltár összeírása közötti években készült el. Kijelenthetjük továbbá, hogy nagy hasonlóságot mutat az 1765-ben, illetve 1771-ben készült ráckevei templombelsővel, ebből kifolyólag azt is feltételezhetjük, hogy a székesfehérvári templom belsejét úgyszintén a moskopolisi Teodor Simeonov Gruntović festői készítették. (SEVO 2010: 219)

A freskókról fellelhető elenyésző számú információval ellentétben az ikonosztázion készítéséről jóval többet tudunk. Az akkori adományozók, Ruža Ergović és Petar Pavlović (akiknek neve megtalálható az 1771-es szerződésen is) 1772. július 2-án kötöttek szerződést egy veszprémi képfaragó mesterrel, Horváth Ferencsel és egy székesfehérvári asztalossal, Fijercsko Józseffel a fa ikonosztázion elkészítéséről, mégpedig 600 Ft értékben. Az elkészülési időről és magukról az alkotókról feljegyzést találunk a Szent György ikon alatt, az ikonosztázion déli részén. Itt olvasható, hogy az ikonosztázion képeit Jovan Grabovan és Grigorije Popović festették 1776-ban. (VASILJEV 1937: 143)

A székesfehérvári szerbokról szóló dokumentumok alapján megállapítható, hogy a 19. és a 20. század folyamán a szerbek száma a városban folyamatosan csökken. 1847-ben ez a szám 225, 20 évvel később pedig 149, a 20. század elején 116, míg közvetlenül a második világháború előtt már csak 65 szerb él a városban. Ma Székesfehérváron mindösszesen néhány szerb család él, a templomban pedig időszakosan kerül sor istentiszteletre.

5. Ivánovits Katalin, az első szerb festőnő

Székesfehérváron nőtt fel, alkotott és itt hunyt el az első szerb akadémikus festőnő, Ivánovits Katalin. A festőnő egyik alkotása, a Krisztus testének sírba tételét ábrázoló antimenzion (oltárterítő) ma is a templomban található, nemrégén restauráláson esett át és

ékes bizonyítéka annak, hogy alkotója a város előkelő ortodox családjából származott. (JAKŠIĆ 1972: 244)

Ivánovits Katalin nemcsak szerb festőnőként, hanem a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia első női tagjaként is ismertté vált. 1811-ben született Veszprémben, Magyarországon, életének legnagyobb részét azonban Székesfehérváron töltötte. Már 11 éves korában két nyelven beszélt. Festői tehetsége gyermekkorában megmutatkozott, amit Đorđe Stanković gazdag kereskedő támogatásának köszönhetően Pesten fejleszthetett tovább Pesky József festőműhelyében. Később Csáky grófné is felfigyelt a tehetséges fiatal művésznőre és mecénásaként támogatta Katalin tanulmányait a bécsi Művészeti Akadémián, ahová abban az időben nők számára nemigen volt bejárás. Magánórákat vett továbbá Wallmüller bécsi mestertől is, majd Olaszországban, Franciaországban, Hollandiában és Németországban képezte magát tovább. (RUVARAC 1902: 17) Utazásai során alkalma volt megismerkedni a modern festészettel is.

Karrierjének kezdetén szerb nemzeti hősnőként ünnepelték, s ez határozta meg későbbi pályafutását. Egész életében azon fáradozott, hogy az elvárásoknak megfeleljen, s hogy festészetén keresztül a szerb népnek dicsőséget szerezzen. Próbálkozásai ezen a téren azonban korán kudarcba fulladtak. Belgrádi és zágrábi tartózkodása után csalódottan tért vissza Székesfehérvárra, amelyet 1882-ben bekövetkezett haláláig nem hagyott el.

A festőnő megfestette Ferdinánd császár portréját, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében találunk, míg rajzainak és festményeinek nagy része a Bécsi Képzőművészeti Akadémia tulajdonát képezi.

Élete vége felé festményeinek nagy részét a belgrádi Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, végrendeletében pedig pénzt adományozott azok fenntartására. 1879-ben így került a Szerb Nemzeti Múzeumba 15 festménye, köztük híres önarcképei, ebből adódóan kijelenthetjük, hogy szerepet játszott a Múzeum megalapításában is. Ugyanakkor ismeretes tény, hogy a Matica srpska is igényt tartott képeire. (TIMOTIJEVIĆ 2004: 14)

A festőnő szépségétől és intellektusától eltelve az akkoriban nagy népszerűségnek örvendő költő, Sima Milutinović Sarajlija

1837-ben verset szentelt Ivánovits Katalinnak, *Troje-sestartsvo* címmel. Ugyanebben az évben a pesti *Serbski narodni list* hasábjain is találkozhattak vele az olvasók. Sohasem ment férjhez, ám ismertes, hogy mély érzelmek fűzték a nála jóval idősebb költőhöz, Sima Milutinović Sarajlijához.

1876-ban lett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tiszteletbeli tagja, és ugyanakkor az első szerb női akadémikus. 1882. szeptember 22-én hunyt el Székesfehérváron. A Szerb Nemzeti Múzeum Baráti Körének ajánlására 1967-ben testi maradványait át helyezték Belgrádba, a nemzet nagyjainak fenntartott parcellába az Újtemetőben. (TIMOTIJEVIĆ 1996: 45)

Ivánovits Katalin festészeti munkássága talán nem olyan számottevő, de rendkívül sokszínű és számos olyan témát dolgoz fel, amely ebben a térségben nem jellemző. Tehetsége főképp a portrékban és csendéletekben mutatkozik meg, de a mindennapi élet pillanatai és a történelmi kompozíciók is nagy szerepet kaptak témaválasztásai során.

6. Ivánovits Katalin örökéletű művei

A felsorolásban szereplő képek közül az összes a belgrádi Nemzeti Múzeumban található, kivéve egyet, Anka Nenadović portréját, amely a Matica srpska Képtárában van, Újvidéken. Ez csak egy rövid válogatás, összesen tíz kép, Ivánovits Katalin legjelentősebb képeiből.

Ivánovits Katalin önarcképe híres festmény, 1836-ban készült, amikor az alkotó 25 éves volt. Katalin Bécsben festette ezt a képet, tanulmányai során, és jól tudjuk, hogy bécsi tartózkodása alatt bekerült a szerb értelmiség körébe is, akik Vuk Stefanović Karadžić köré tömörültek akkoriban. Ezen a képen Katalin már tudatosan vállalja festői mivoltát, modern ruházata pedig társadalmi helyzetéről tanúskodik. A keleti és európai kultúra közül a szerbek ebben az időben kezdik magukhoz közelebbinek érezni az európai kultúrát, azt vállalják fel inkább. Így ez a kép „a szerb nemzeti hősnő profán ikonjaként vált ismertté”, Miroslav Timotijević elismert művészettörténész szavai szerint.

Miután önarcképével sikert ért el, Katalin megkapta első megrendeléseit is. Ezek egyike *Anka Nenadović-Topalović portréja*, aki Persida Krađorđević szerb fejedelemasszony testvére volt. Ankát gazdag népviseleti ruhában ábrázolja a kép. A mögötte látható szőlőtöke lehet a barátság, a házasság és termékenység szimbóluma is. Érdekes adat az is, hogy a portré nem készülhetett volna el, ha nem egy nő festi meg, hiszen a szigorú patriarchális illemtörvények nem engedélyezték, hogy egy férfi hosszabb időt töltsön egyedül egy hölgygel. A portré 1837-ben készült.

A következő jelentős alkotás *Belgrád felszabadítása 1806-ban*. Mivel Katalin tudatában volt a nemzeti festőművészi kötelezettségekkel, hamar rájött, hogy a történelmi kompozíciókat nem ismeri elég jól. Hiányosságai ezen a téren mit sem vonnak le tehetségéből. Tanulmányai során ugyanis a nők tantervében nem szerepeltek emberi alakok és aktok festése, csupán a portrék és a csendéletek elsajátítása. Így arra az elhatározásra jutott, hogy a történelmi témájú festmények terén Münchenben képezi magát. Itt készítette el élete első történelmi tárgyú festményét, Belgrád 1806-os felszabadítását Karađorđe Petrović vezetése alatt. A kép egyik jelenetében találunk egy fegyveres női alakot, amely valószínűleg a szerb festészet legelső ilyen típusú női ábrázolása. A kép első verziója elveszett, de Katalin két évtizeddel később újra festette a kompozíciót. Ez egyben az egyetlen olyan festménye, amely közvetlen kapcsolatban áll a szerb történelemmel.

A portrék mellett Ivánovits Katalin tehetsége leginkább a csendéleti témájú festményeken mutatkozik meg. Munkásságában számos csendéletet találunk, amelyek legtöbbször szőlővel teli kosarakat ábrázolnak. Ezek egyike az *Olasz szőlősgazda*, amely olaszországi útja során készült, 1842-ben.

Amikor a történelmi témájú festmények készítését elsajátította, Ivánovits Katalin Szerbiába utazott, hogy művészetével országát és népét szolgálja. Belgrádban azonban csakhamar csalódás érte, mert viszonylag kis számú megrendelést kapott. A szerb uralkodóház, a Karađorđević család egyik tagja, Persida fejedelemasszony rendelt tőle két portrét, amelyeken a fejedelemasszony pompázatos népviseletben látható, háta mögött függöny, amely a dicsőség és az intimitás szimbóluma is egyben. Egy teljes Belgrádban töltött év

után Katalin számára nyilvánvalóvá vált, hogy túlságosan is beleélte magát a nemzeti hősnő szerepébe, annál is inkább, mert ez a szerep nem talált megértésre támogatóinál sem. Csalódottan hagyta el Belgrádot, Zágrábba utazott, ahonnan aztán még elkeseredettebben tért vissza Székesfehérvárra.

Hazatérése során megfogadta, hogy ezentúl olyan témáknak szenteli magát, amelyek személyes érdeklődési köréhez tartoznak és a magánéleti tematika felé fordult. Egyike ezeknek a *Fiú sólyommal* című kép, amely sokak szerint a fiatalság szimbóluma és a hiábavaló menekülés allegóriája, ahogyan az elérhetetlen szabadságé is egyben. A kép 1849-ben készült.

Saját festőműhelyében harmadszor, utoljára festette meg önarcképét. A kép festői mivoltának méltóságteljes ábrázolása, ugyanakkor a mulandóság üzenetét is magában hordozza. Az egyik falon Katalin történelmi témájú képe, *Mátyás király eskütétele*, a másik falon az *Olvasó hölgy* című kép látható. Mindez a gondolati sík és a morális kötelesség megjelenítését szolgálja, míg a padlón heverve láthatjuk *Szibinyanin Jankó halála* című kép vázlatát. A melankolikus öregember nemcsak modell, hanem a mulandóság szimbóluma is egyben. A festőnővel szemben áll, aki élete virágában van. A koponya a kikerülhetetlen halál jelképe. A kép 1865-ben készült és 1874 óta a belgrádi Nemzeti Múzeum tulajdona.

Későbbi éveiben Katalin hétköznapi témákat dolgozott fel, olyanokat, amelyek azelőtt egyáltalán nem álltak a festők érdeklődésének körében. A gazdag hölgy halála gyakori téma volt abban az időben, főleg a holland festők köreiből, Katalin azonban megfestette *A szegény nő halála* című képet is. A két kép azonban nem párja egymásnak és nem a bűnös és igaz nő halálát állítja párhuzamba, ahogyan némelyek állítják. Ez a kép 1865-ben készült.

Nagy jelentőségű a *Szerb Heléna üdvözlése* című kép, amelyen Jelena szerb hercegné és magyar királyné Székesfehérvárra érkezését ábrázolja. Jelena I. Uros lányaként érkezett Magyarországra, hogy II. Béla hitvese legyen. A központi helyet elfoglaló női alak a történelmi témájú festményeken nem gyakori ábrázolás, a szerb festészetben pedig kifejezetten ritka. Másrészt a női alak itt nem a politikai erő hordozója, hanem apja és férje által válik csak fontossá. Erre a témára azért esett Katalin választása, hogy a szerb és magyar nép

történelmi kapcsolatait helyezze előtérbe, ugyanakkor megjelenik rajta hatalmas patriotizmusa és szeretete Székesfehérvár irányában. A kép 1869-ben készült.

A *Kedves hírek* című kép gyökerei a régi európai festészetben keresendők, főképp a holland festőknél. A kompozíció középpontjában egy női alak áll, aki kézhez kapott egy szerelmes levelet. A mellékszereplőként megjelenő fekete bőrű levélhordozó férfi Cupidot szimbolizálja, a szerelem és a szenvedély hírnökét, aki oldalról, mosolyogva figyeli az asszonyt, ahogyan a levél szerelmes, esetleg keserűes szavait olvassa. Ez Ivánovits Katalin utolsó képeinek egyike. Az 1880-as évek elején készült.

7. Összegzés

A 15–16. században a török hódítások a szerb lakosság tömeges kivándorlását eredményezték a Balkánon, aminek következtében a szerbek a mai Koszovó és Metohia területeiről, illetve a mai Szerbia déli és központi részeiről északra vándoroltak. Miután engedélyt kaptak rá, hogy a Habsburg Birodalom déli területein letelepedjenek és Lipót császár írásban is privilégiumot biztosított számukra, a szerbek idővel saját településeket hoztak létre a Duna mentén, illetve a már meglévő magyar településeken belül szerb városnegyedeket létesítettek.

Ilyen városnegyed alakult ki Székesfehérváron is, amely a 12. századtól kezdve egészen az 1543-as török hódításig a magyar királyok székhelye volt. Székesfehérváron a szerbek jelen voltak már a 15–16. században is, 1690-ben azonban számuk hirtelen megnőtt a Nagy Vándorlás következtében, amelyet III. Arsenije Čarnojević pátriárka vezetett. A szerbek fő feladata ekkor a katonai szolgálat, s nem véletlen, hogy dunai sajkásokként nagy hírnévre tettek szert, hiszen állhatatosan védték az Osztrák Birodalmat az oszmán betörésekkel szemben.

A székesfehérvári szerb ortodox templomot 1772-ben emelték és Keresztelő Szent Jánosnak szentelték. Ismert tény azonban, hogy a mai templom helyén jóval korábban is állt már szerb templom. Az ortodox szellemi közösség a székesfehérvári Rácváros szerves

részeként volt jelen, melynek kultúrája és művészete Magyarország ezen területein legfőképp az építészeti egységekben, egyházi falfestészetben, valamint a klasszikus festészetben mutatkozik meg.

A művészeti élet legjelentősebb szerb képviselője Székesfehérváron Ivánovits Katalin, az első szerb festőnő és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tiszteletbeli tagja, akinek művei megtalálhatók a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Szerb Nemzeti Múzeumban és a Bécsi Képzőművészeti Akadémia gyűjteményében is.

BIBLIOGRÁFIA

- CSELEBI Evlia, 1904: *Török vlágutató magyarországi utazásai 1660–1664*. II kötet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- DAVIDOV Đinko, 1990: *Spomenici Budimske eparhije*. Beograd, Novi Sad: Prosveta, Matica srpska.
- JAKŠIĆ Ivan, 1962: *Srbi u Stolnom Beogradu*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- –, 1972: *Mesto rođenja prezime i testament Katarine Ivanović*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- RUVARAC Dimitrije, 1902: *Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka*. Sremski Karlovci: Srpska mitropolijska štamparija.
- ŠEVO Ljiljana, 2010: *Srpsko zidno slikarstvo 18. vijeka u vizantijskoj tradiciji*. Banja Luka: Art print.
- STOJANOVIĆ Ljubomir, 1923: *Stari srpski zapisi i natpisi I*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- TIMOTIJEVIĆ Miroslav, 1996: *Crkva Svetog Georgija u Temišvaru*. Novi Sad: Matica srpska.
- –, 2004: *Katarina Ivanović prva srpska slikarka*. Beograd: Nolit.
- VASILJEV Spasoje, 1937: *Srpsko crkveno-opštinske organizacije u prvoj polovini 19. veka*. Novi sad: Istorijisko društvo Vojvodine.
- VITKOVIĆ Gavrilo, 1887: *Prošlost, ustanova i spomenici ugarskih kraljevskih šajkaša*. Beograd: Glasnik SUD.
- –, 1954: *Spomenici ugarskih kraljevskih šajkaša*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.